

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 329.340

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.27>

А. І. Алексєнко

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-2860-3267>аспірант кафедри політології, соціології та публічного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся ГончараФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ
ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Сучасна форма правління актуалізується в поняттях демократизації та інституційних інновацій. В сучасній політичній науці особливий інтерес викликає її конструкційна функція в рамках політичної системи, яка вказує на генезу демократичних інституцій. В умовах сучасної України політологічного осмислення потребує реконцептуалізація політичного значення форми правління. На відміну від державно-правового та публічно-управлінського тлумачень, в науковому політологічному дискурсі форма правління робить внесок в з'ясування спроможності політичних інститутів у певних нормативних рамках (які набувають статусу «політичних правил гри»).

При цьому в умовах трансформації актуалізується пошук ресурсів ефективної політичної модернізації. Вони виступають важливими чинниками розкриття потенціалу реальної демократії на рівні національних політичних систем. Для сучасної України у повоєнний період буде вкрай актуальною проблема взаємозв'язку між політичним представництвом, політичним управлінням та процесами ухвалення політичних рішень.

Форма правління в політичному плані виступає як механізм узгодження інтересів еліт та засобам консолідації широкого політичного загалу. За таких умов форма правління може стати чинником консолідації суспільства в рамках розв'язання завдань державного будівництва й успішного націєтворення. При цьому спроможна держава та консолідована нація виступають макросуб'єктами політичних трансформацій.

Аналіз публікацій. Українські науковці активно розробляли тематику оптимізації форми державного правління. О. Дудник аналізує роль президента Казахстану в розбудові «азіатської моделі» демократії [2]. Т. Ляшенко встановлює специфіку інституту президентства в країнах Центральної Азії [4]. П. Мироненко здійснив осмислення конфліктологічних підходів у контексті забезпечення стабільності соціально-по-

літичного розвитку [5]. Дж.Сарторі дослідив структуру, мотиви і результати конституційна інженерія на основі порівняння [8], Ю. Шемшученко та В. Авер'янов дали відповідь на питання оптимальної моделі Президента у змішаній формі державного правління [11]. При цьому раніше не вивченим аспектом залишається консолідаційний потенціал форми державного правління в політико-інституційному середовищі.

Метою статті є виявлення потенціалу та умов розвитку форми правління як чинника консолідації трансформаційних політичних систем. Завданням статті є розкриття функцій форм правління в рамках процесів політичної консолідації.

Основний зміст статті. Політична консолідація виступає процесом вироблення відносин самообмеження та координації форм правління. Форма правління встановлює спільну мету інституційної еволюції. Політична консолідація суспільства є необхідним процесом для досягнення стабільності, згуртованості та розвитку сучасної держави. Системна консолідація суспільства найкраще досягається шляхом модернізації форми державного правління, яка включає вдосконалення інституцій, зміцнення верховенства права та створення сприятливого клімату для демократичної участі громадян. Проте існують й термінологічні розбіжності, які впливають на розуміння генези та вектору консолідаційних процесів. Знані українські науковці В. Литвин та А. Романюк розкривають функцію сучасної політичної науки щодо доповнення досвіду обґрунтування поняття «форма державного правління». Він напрацьований здебільшого вітчизняними, й меншою мірою західними правниками, доробками західних теоретиків політичної науки (зокрема представників європейських та американської шкіл порівняльної політології), в яких здебільшого говорять про систему (конституційну і/чи політичну) державного правління [3].

В умовах суспільно-політичних трансформації зростає потреба у політичній стабільності. Форма

правління дає певні «нормативні плани» такого розвитку (про це зауважують П. Мироненко [6] та М. Томенко [10]). У ХХІ столітті перехідні країни стикаються з багатьма чинниками нестабільності, зокрема такими, як глобалізація, розвиток цифрових технологій та соціальні зміни. Для подолання вказаних викликів, форми правління мають адаптуватися шляхом інтеграції інноваційних методів і сучасних технологій. Зокрема, електронне урядування та інституційна прозорість є ключовими інструментами, які допомагають підвищити довіру громадян до державних інституцій, одночасно підвищуючи їх ефективність. Це демонструється на прикладі співвідношення теоретичного змісту змішаних форм правління. В. Литвин та А. Романюк слушно відокремлюють усталені в українській політичній та в юридичній науці поняття «президентської», «парламентської» та «напівпрезидентської» (значно менше – «напівпарламентської») форми правління. Вони, згідно з львівськими вченими, мають бути радше й більш внутрішньо (категоріально) окреслені, як поняття «президентської», «парламентської» і «напівпрезидентської» (а також менше «напівпарламентської») систем правління. За аналогією, «парламентська монархія» має відповідати «парламентській системі правління». Відмінність стосується тільки того, які форми державного правління репрезентують ті чи інші системи державного правління [3].

Політичні інститути в процесах консолідації потребують узгодження функціональних ролей на макрорівні. Форма правління дає рамку поведінки за межами вузьких суб'єктних інтересів. Політично консолідоване суспільство потребує системи правління, яка заохочує діалог між громадянами та політичною елітою. Модернізація форми правління в системно-функційному плані повинна бути спрямована на залучення різних соціальних груп до процесу прийняття рішень, сприяння політичній рівності та соціальній справедливості. Системна політика інклюзивності на основу балансу гілок влади сприятиме зменшенню соціальної напруги та формуванню практик національної солідарності. Конкретизуючи цю тезу, В. Литвин та А. Романюк обґрунтовано наполягають на розмежуванні понять «форма державного правління» і «система державного правління», оскільки перша з них відображає лише або здебільше конституційно-правову сторону держави та її політичної системи, а натомість друга з них детермінує конституційно-правову й інституційно-політичну сторону держави і її політичної системи. Відповідно, під прицілом дослідження інституційно-процесуальних й політичних атрибутів та різновидів президенталізму, напівпрезиденталізму чи парламентаризму (а також напівпарламентаризму) варто

послугуватись категорією системи державного правління [3].

Інституційний дизайн політичної системи перехідного суспільства потребує апробації в рамках конкретного владного (режимного) курсу. Іншим важливим аспектом політичної консолідації є зміцнення верховенства права та забезпечення підзвітності політичного класу. Модернізовані правила взаємодій між політичними інститутами мають забезпечити рівне ставлення до кожного громадянина з боку закону, усуваючи умови корупції та волюнтаризму. Це створює більш міцну основу для громадянської довіри та суспільної стабільності, що наочно підтверджується в рамках сучасних міждисциплінарних дискусій. Українські дослідники Т. Михайліна та Ю. Гоцуляк аргументовано викладають позицію загальної теорії держави, відповідно до якої політико-правовий режим та форма правління, нарівні з адміністративно-територіальним устроєм, належать до самостійних складників форми держави. Що ж до практики, то у сучасному світі форма правління та політико-правовий режим нерідко (але не завжди) не виявляють ознак кореляції. Зокрема, усі без винятку європейські обмежені монархії можуть бути віднесені до демократичних держав. У той час, як значна кількість держав світу, які за конституціями визнають себе республіками, насправді є авторитарними або навіть тоталітарними щодо їхнього політико-правового режиму [7].

Політична система сучасної України в умовах російської агресії перебуває в умовах випробування політичної єдності. Консолідаційна форма правління пропонує своєрідну матрицю політичного планування державного будівництва. Модернізація форми державного правління є фундаментальною умовою для політичної консолідації суспільства. Вона забезпечує більш прозоре, справедливе та ефективне демократичне правління, створюючи дієві політико-правові умови для сталого розвитку та довгострокової стабільності. Завдяки цьому процесу утворюється міцніший зв'язок між громадянами та державою, що сприяє формуванню більш інтегрованого та стабільного суспільства на протигагу глобальним авторитарним тенденціям. Т. Михайліна та Ю. Гоцуляк вірно констатують, що тоталітарні політико-правові режими характеризуються абсолютною відсутністю інституцій, притаманних демократії (найчастіше навіть на нормативному рівні). У той час, як в авторитарних створюється видимість їх наявності, формальне їх закріплення у законодавстві, але, водночас, вони є повністю недієвими, неефективними внаслідок відсутності на нормативному та практичному рівні гарантій їх здійснення [7].

Стратегічне планування політичних перетворень вимагає гнучкості політичних інститутів та координаційної взаємодії. Форма правління дає високий шанс успішної корекції дисфункційних інститутів. Зміцнення політики демократичних реформ у післявоєнний період в Україні є основою утвердження справедливості, критики, єдності в суспільстві. Враховуючи сучасні порівняльні (рейтингові) розробки міжнародних дослідних агенств, можна покращити уявлення щодо чинників політичної консолідації суспільства. Т. Михайліна та Ю. Гоцуляк спираючись на рейтинг Democracy Index, яким виділяються повноцінні демократії, недосконалі демократії та гібридні режими, вірно стверджують, що за своїми характеристиками так звані транзитні демократії можуть відноситись або до недосконалих демократій, або до гібридних режимів, залежно від комбінації характеристик конкретного національного політико-правового режиму [7].

Неврівноваженість впливу різних політичних сил та концепцій розвитку суспільства вимагає досконалої нормативно-правової рамки, яка обмежує довільність і деструктивність, стримує межі політичних екстремумів в перехідному суспільстві. При цьому на форму правління, так би мовити, «покладається» й «консолідаційне» завдання: забезпечити залучення громадян до прийняття політичних рішень. Означене спрямоване на встановлення розуміння та партнерства між владою і суспільством в рамках формування режиму консолідованої демократії. У зв'язку з цим С. Серьогіна до ознак (властивостей) демократичного режиму доречно зараховує: формальне визнання народу джерелом влади, сувереном у державі; суспільно-політичний плюралізм; виборність найважливіших органів публічної влади; поділ влади; юридичну рівність громадян; захист людини від свавілля та беззаконня; врахування інтересів більшості й меншості; ефективні механізми прямого впливу населення на характер державної влади; надання свободи особі у сферах економічного, політичного і культурного життя; наявність правової основи, що відображає об'єктивні потреби розвитку особи й суспільства [9, с.10].

Слід зауважити, що потреби демократизації трансформаційного суспільства можуть використати зовнішньополітичні актори (зокрема, країна-агресор) з деструктивною метою. Форма правління до певної міри «програмує» нормативний рівень представництва, притаманний можливостям даного суспільства (див.: Б. Глогов та М. Кудрявцева [1]). Проте фіксація політико-інституційних взаємодій встановлюється на певний момент в минулому. Це до певної міри стримує розвиток політичного радикалізму. С. Серьогіна аргументовано наголошує на

обопільному впливі форми правління й форми державного режиму, які значною мірою обумовлюють одна одну і здійснюють. Отже, зміна однієї з них неодмінно призводить до певних змін в іншій. Так само як кожна з форм правління передбачає не лише набір певних інституцій, але й відповідний інструментарій володарювання, так і будь-яка форма державного режиму передбачає конкретну систему органів влади та відносин між ними [9, с.13]

Процеси формування громадянської політичної культури вимагають можливостей політичної самопрезентації. Парламентська форма правління стимулює громадянський активізм в контексті забезпечення ритміки демократичних політичних процесів. С. Серьогіна справедливо називає співвідношення між формою правління і державним режимом є неоднозначним і непростим; на нього впливає ціла низка різномірних і різноспрямованих чинників, спільна дія яких і визначає остаточний результат [9, с.13].

Таким чином, традиції національного політичного діалогу закладаються на основі дискусії щодо форми правління та її змін. Такі події формують базу практичних кейсів консенсусу, які стають «драйверами» політичної консолідації. Відновивши політичну консолідацію, політичний клас та широкі верстви громадськості будуть більш раціонально інтерпретувати свої права та обов'язки в рамках подальших демократичних перетворень.

Висновки. Отже, сучасна форма правління реалізує низку функцій, які забезпечують консолідацію перехідної політичної системи. Зокрема, в рамках еволюції форми правління здійснюється нормування представництва та забезпечення рівноваги між політичними силами через встановлення процедур орієнтованих на національний порядок денний. Цим досягається рівень задоволеності політичних потреб основних соціальних верств.

Також у рамках інституційних трансформацій реалізується балансування між суб'єктами політичного управління. Воно забезпечує черговість участі політичних стейкхолдерів у процесах вироблення політики державного будівництва. Форма правління у функціональному плані забезпечує розгляд політичних альтернатив в рамках підвищення спроможності суб'єктів ухвалення рішень за рахунок набуття ними відповідних владних повноважень. В цілому форма правління відображає рівень інституційної спроможності демократичних політичних інститутів у конкретній державі. На цій основі формується стан консолідованості як політичної взаємодії та координації за межами конфліктного протистояння, який необхідно досліджувати в подальших розвідках.

Література

1. Глогов Б., Кудрявцева М. Класифікація форм державного правління: український контекст. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_2/10gbbpuk.pdf
2. Дудник О. Роль президента Казахстану в розбудові «азіатської моделі» демократії. *Політичний менеджмент*. 2010. Спецвипуск. С. 138–151.
3. Литвин В. С., Романюк А. С. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Вип. 20. 2016. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/LytvynRomaniuk_Formsystem.pdf
4. Ляшенко Т. Інститут президентства в країнах Центральної Азії. *Політичний менеджмент*. 2006. Спецвипуск. С. 175–182.
5. МIRONENKO П. В. Осмислення конфліктологічних підходів у контексті забезпечення стабільності соціально-політичного розвитку. *Політологічний вісник* : зб. наук. праць. Київ: Інтас, 2007. Вип. 28. С. 53–58.
6. МIRONENKO П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія. К. : ВЦ «Академія», 2014. 220 с.
7. Михайліна Т. В., Гоцуляк Ю. В. Політико-правовий режим та його співвідношення з суміжними категоріями. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/795/728>
8. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів. К. : АртЕк, 2001. 212 с.
9. СЕРЬОГІНА С. Г. Форма правління і політичний режим: взаємозв'язок і взаємодія Державне будівництво та місцеве самоврядування. Х. : Право, 2005. Вип. 9. С. 3-13.
10. Томенко М. В. Конституційний процес як пошук стратегічних пріоритетів України : монографія. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 299 с.
11. Шемшученко Ю. С. Авер'янов В. Б. Яка модель Президента потрібна у змішаній формі державного правління. *Правова держава* : щорічник наук. праць. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. Вип. 21. С. 3 – 8.

Анотація

Алексієнко А. І. Форма державного правління як чинник політичної консолідації трансформаційного суспільства. – Стаття.

У статті обґрунтовано, що в умовах сучасної України політологічного осмислення потребує реконцептуалізація політичного значення форми правління. При цьому, в умовах трансформації актуалізується пошук ресурсів ефективної політичної модернізації. На тлі сучасних проблем українського державотворення, спроможна держава та консолідована нація розглядаються як макросуб'єкти політичних трансформацій. Політична консолідація суспільства відстоюється як необхідний процес для досягнення стабільності, згуртованості та розвитку сучасної держави. Для подолання викликів глобалі-

зації, форми правління мають адаптуватися шляхом інтеграції інноваційних методів і сучасних технологій. Аргументовано, що модернізація форми правління в системно-функційному плані повинна бути спрямована на залучення різних соціальних груп до процесу прийняття рішень, сприяння політичній рівності та соціальній справедливості. Метою дослідження є виявлення потенціалу та умов розвитку форми правління як чинника консолідації трансформаційних політичних систем. У статті проаналізовано особливості політично консолідованого суспільства, яке потребує системи правління, що заохочує діалог між громадянами та політичною елітою. Визначено модернізовані правила взаємодій між політичними інститутами, які мають забезпечити рівне ставлення до кожного громадянина з боку закону, усуваючи умови корупції та волюнтаризму. Встановлено, що модернізація форми державного правління є фундаментальною умовою для політичної консолідації суспільства. Досліджено міркування зміцнення політики демократичних реформ у післявоєнний період в Україні як основи для утвердження справедливості, конструктивної критики, єдності в суспільстві. Зроблено висновок, що у рамках інституційних трансформацій реалізується балансування між суб'єктами політичного управління. Воно забезпечує черговість участі політичних стейкхолдерів у процесах вироблення політики державного будівництва.

Ключові слова: форма правління, консолідація, політичне представництво, політичний консенсус, політична відповідальність, інституційна спроможність.

Summary

Aleksieienko A. I. Form of government as a factor of political consolidation of transforming society. – Article.

The article substantiates that in the conditions of modern Ukraine, political scientific understanding requires reconceptualization of the political meaning of the form of government. At the same time, in the conditions of transformation, the search for resources for effective political modernization is becoming more relevant. Against the background of modern problems of Ukrainian statehood, a capable state and a consolidated nation are considered as macro-subjects of political transformations. Political consolidation of society is advocated as a necessary process for achieving stability, cohesion and development of a modern state. To overcome the challenges of globalization, forms of government should adapt by integrating innovative methods and modern technologies. It is argued that the modernization of the form of government in the systemic and functional plan should be aimed at involving different social groups in the decision-making process, promoting political equality and social justice. The purpose of the study is to identify the potential and conditions for the development of the form of government as a factor in the consolidation of transformational political systems. The article analyzes the features of a politically consolidated society, which requires a system of government that encourages dialogue between citizens and the political elite. Modernized rules of interaction between political institutions are determined, which should ensure equal

treatment of each citizen by the law, eliminating the conditions of corruption and voluntarism. It is established that the modernization of the form of government is a fundamental condition for the political consolidation of society. The considerations of strengthening the policy of democratic reforms in the post-war period in Ukraine as a basis for establishing justice, constructive criticism, and unity in society are investigated. It is concluded that

within the framework of institutional transformations, a balancing between the subjects of political governance is implemented. It ensures the priority of participation of political stakeholders in the processes of developing state-building policies.

Key words: form of government, consolidation, political representation, political consensus, political responsibility, institutional capacity.